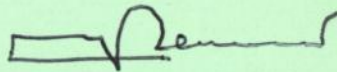

Національний університет "Львівська політехніка"

Лукомський Юрій Володимирович

УДК 72.033.4

**АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНА СТРУКТУРА
ХРЕСТОВО-БАНЕВИХ ЦЕРКОВ XII-XIII СТ. ДАВНЬОГО
ГАЛИЧА**

18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата архітектури

Львів-2005

72.015.4

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00762218 (Q)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному університеті "Львівська політехніка" Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник – доктор архітектури, доцент
Бевз Микола Валентинович,
завідувач кафедри реставрації та реконструкції архітектурних комплексів Національного університету "Львівська політехніка"

Офіційні опоненти – доктор архітектури, професор
Раллєв Олександр Борисович,
завідувач кафедри Основ архітектури Одеської Державної академії будівництва і архітектури

кандидат архітектури,

Вечерський Віктор Васильович,

Начальник відділу проблем забудови міста та його історичної частини Головного управління містобудування, архітектури та дизайну міського середовища Київської міської державної адміністрації

Провідна установа – Київський Національний технічний університет будівництва і архітектури Міністерства освіти і науки України, кафедра основ архітектури та архітектурного проектування (м.Київ)

Захист відбудеться 2 червня о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.052.11 у Національному університеті "Львівська політехніка" (79013, Львів-13, вул.С.Бандери,12, ауд. 226 головного корпусу).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету "Львівська політехніка" (79013, Львів, вул. Професорська, 1)

Автореферат розісланий 2 травня 2005 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради, канд. арх., професор

Петришин Г.П.

АВ 63.155

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Спадщина галицького монументального будівництва XII-XIII ст. збереглася переважно у вигляді архітектурно-археологічних пам'яток. Починаючи з кінця XIX ст., зусиллями багатьох поколінь дослідників, локалізовано та введено до наукового обігу понад 20 об'єктів монументального будівництва, які за територією поширення та спільною білокам'яною технікою відносять до витворів Галицької архітектурної школи XII-XIII ст. (далі – ГАШ)¹. Цю групу пам'яток характеризує своєрідне поєднання візантійських і західно-романських будівельних традицій, які переосмислені на ґрунті місцевих устоїв та смаків. Наративні джерела, історична топографія засвідчують і дозволяють припускати існування решток ще кількох десятків подібних об'єктів, що вимагають архітектурно-археологічного дослідження. На території давнього Галича та його передмість виявлено рештки 10 мурованих та 6 дерев'яних монументальних будівель княжої доби. Незважаючи на критичний стан збереження й, відповідно, найслабшого вивчення у порівнянні з іншими візантійсько-романськими школами, відомі нині пам'ятки ГАШ демонструють розмаїту палітру типів будівель як за архітектурно-планувальними, так і за конструктивними вирішеннями. Вони виділяються високим рівнем технологічних прийомів та багатством планувальних типів на тлі європейської середньовічної архітектури, чим викликають постійний науковий інтерес і вимагають ретельного вивчення.

Найпоширенішим типом будівель давньогалицької білокам'яної архітектури ГАШ є традиційні для візантійського обряду хрестово-баневі церкви², що споруджувалися на замовлення офіційних представників влади тогочасного суспільства – князів чи єпископів впродовж усього періоду розвитку монументального будівництва на території Галицької землі та Галицько-Волинської держави. Цей тип сакральних будівель мав продовження в архітектурі Галичини протягом подальших століть.

Нині до наукового обігу введено дев'ять об'єктів мурованих хрестово-баневих церков ГАШ. Шість з них виявлено на терені давнього Галича. Це церкви: 1) св. Пантелеймона, 2) Спаса, 3) св. Кирила, 4) "На Цвинтариськах", 5) Успенський собор, 6) св. Івана. Рештки ще трьох пам'яток локалізовано та досліджено у Василеві над Дністром, Перемишлі (Іванівська) та Звенигороді на Білці. Проте, інформація про ці пам'ятки розсіяна в окремих польових звітах, публікаціях, коротких розділах загальних праць, і вони дотепер у своїй сукупності не стали самостійним об'єктом вивчення.

Актуальність теми дослідження визначається трьома головними чинниками:

1. Пам'ятки Галицької архітектурної школи XII-XIII ст. є найменше вивченими у

¹ Галицька архітектурна школа XII-XIII ст. – напрямок у монументальній архітектурі, що розвинувся на території Галицького князівства та Галицько-Волинської держави, який характеризується білокам'яною та дерев'яною техніками будівництва, своєрідним архітектурним стилем, що синтезував візантійські, романські й місцеві принципи та прийоми в цілісну форму.

² Хрестово-баневі церкви – сакральні споруди, над середхрест'ям головних широких нав яких височить баня (купол) на світловому барабані, що опирається через паруси на арки, перекинуті поміж чотирма центральними опорами-стовпами. Зі сходу споруди, як правило, завершуються вітарними апсидами.

ЛНБ ім. В. Стефанива
АН України

порівнянні з витворами інших архітектурних шкіл середньовічного будівництва в Україні й на території Східної Європи. Попри неодноразові розкопки, нез'ясованими залишаються архітектурно-планувальні особливості хрестово-баневих церков давнього Галича, дискусійним є час їх появи, походження авторів-будівничих, а також архітектурно-композиційні засади їх розпланування та об'ємного вигляду. Це збіднює наше бачення історії розвитку української архітектури і вимагає розробки нових методичних підходів для вивчення об'єктів давньогалицького монументального будівництва XII-XIII ст.

2. Процес державного самоутвердження України в колі країн Центральної та Східної Європи спричинив пошук наукових контактів, що вимагає докладнішого вивчення архітектурної спадщини княжої доби, у тому числі давньогалицьких хрестово-баневих білокам'яних церков у контексті європейських архітектурних шкіл.

3. Назріла гостра необхідність обґрунтування цінності архітектурно-археологічної спадщини княжого Галича, а також розробки рекомендацій щодо її збереження, належного впорядкування, консервації, реставрації, відзнакування об'єктів на місцевості. Такі роботи повинні базуватися на матеріалах наукових досліджень.

Зв'язок роботи з науковими програмами. Виконана робота співпадає з напрямком наукових досліджень кафедри реставрації та реконструкції архітектурних комплексів Національного університету "Львівська політехніка": "Архітектурна спадщина та її збереження. Реставрація та реконструкція будівель: методологія проведення передпроектних досліджень в реставрації, реконструкції, ревалоризації архітектурних комплексів, історія розвитку архітектури та містобудівельних комплексів". Воно також є одним із підрозділів наукової теми Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України: "Західна Україна – зона контактів давніх культур і цивілізацій".

Мета дослідження: визначити закономірності розвитку планувальної структури, архітектурної форми та конструктивно-технологічних прийомів спорудження давньогалицьких хрестово-баневих церков XII-XIII століть.

Основні завдання:

1. Проаналізувати й узагальнити досвід вивчення хрестово-баневих церков давнього Галича як складової частини пам'яток ГАШ, окреслити коло нерозв'язаних наукових питань, визначити перспективні напрямки дослідження.

2. Визначити методи вивчення об'єктів у міждисциплінарному спектрі з орієнтацією на історико-архітектурний результат. Вдосконалити методики: архітектурно-археологічних розкриттів; систематизації об'єктів за планувальними та конструктивно-технологічними вирішеннями; порівняльно-композиційного аналізу з метою уточнення хронології об'єктів; реконструкції наземної частини пам'яток.

3. Проаналізувати хрестово-баневі церкви давнього Галича за архітектурно-планувальними та конструктивно-технологічними вирішеннями на основі матеріалів нових досліджень. Визначити їх місце серед інших пам'яток ГАШ.

4. Визначити закономірності розвитку архітектурно-планувальної структури хрестово-баневих церков давнього Галича на тлі розвитку хрестово-баневого

будівництва Київської Русі Х-ХІІІ ст. Уточнити хронологію появи та будівельну періодизацію об'єктів дослідження у світлі простежених закономірностей.

5. Визначити принципи розпланування та компоновання архітектурної форми хрестово-баневих церков. Розробити графічні реконструкції окремих об'єктів, а також подати рекомендації щодо їх консервації та відзнакування.

Об'єкт дослідження – архітектурно-археологічні субстанції хрестово-баневих церков ХІІ-ХІІІ ст., виявлених та досліджених на території давнього Галича.

Предмет дослідження – архітектурно-планувальна структура та конструктивні прийоми спорудження давньогалицьких хрестово-баневих церков.

Територіальні **межі дослідження** охоплюють терен давньогалицького города, підгороддя та передмість. Хронологічні рамки роботи – поч. ХІІ – І пол. ХІІІ ст. (час розквіту галицького білокам'яного монументального будівництва).

Методи дослідження. В роботі застосовано загальнонаукові та спеціальні методи: архітектурно-археологічного розкриття збережених під землею пам'яток, їх натурального вивчення та консервації; систематизації об'єктів за архітектурно-планувальними та конструктивно-технологічними вирішеннями їх уцілілих субстанцій або слідів; порівняльного аналізу об'єктів за визначеними характеристиками; графічної реконструкції наземної частини об'єктів на основі метричного і пропорційного аналізів автентичних решток хрестово-баневих церков Давнього Галича.

Наукова новизна одержаних результатів. У роботі вперше:

1) систематизовано матеріали польових та науково-теоретичних досліджень хрестово-баневих церков Галицької архітектурної школи ХІІ-ХІІІ ст. До наукового обігу введено результати нових архітектурно-археологічних досліджень чотирьох хрестово-баневих церков давнього Галича, здійснених під керівництвом автора. Одну з них – церкву “На Царинці”, віднайдено і відкрито вперше;

2) удосконалено та апробовано на галицьких пам'ятках методики: а) архітектурно-археологічних натурних досліджень; б) систематизації об'єктів за архітектурно-планувальними та конструктивно-технологічними вирішеннями їх збережених матеріальних субстанцій; в) порівняльного аналізу об'єктів з широким колом типологічних аналогів; г) метричного аналізу планів фундаментів й гіпотетичної реконструкції планів на рівні наземних стін; д) архітектурно-композиційного аналізу;

3) виявлено закономірності розвитку планувальних та конструктивних особливостей хрестово-баневих церков Х-ХІІІ ст., які полягають у поступовому ускладненні архітектурно-планувальної структури храмів, вдосконаленні та раціоналізації технологій влаштування їх фундаментних конструкцій.

4) уточнено датування об'єктів, а також розроблено хронологію інших пам'яток монументального будівництва, які відносяться до витворів ГАШ;

5) виконано серію науково обґрунтованих планувальних та об'ємно-просторових графічних реконструкцій давньогалицьких хрестово-баневих церков;

Практичне значення результатів роботи полягає у можливості їх застосування:

- для доповнення навчальних посібників, при написанні загальних наукових та популярних видань з історії культури та архітектури України;

- у пам'яткоохоронній діяльності, оскільки рештки архітектурно-археологічних об'єктів часто не охороняють належним чином; при розробці проектної документації для відзнакування пам'яток на території Національного заповідника "Давній Галич";

- при створенні музейних експозицій та інших видів популяризації пам'яток княжого Галича;

- у наступних дослідженнях з даної тематики в ширших територіальних та хронологічних межах, оскільки обґрунтовано значення традиції хрестово-баневого білокам'яного храмобудівництва XII – 1 пол. XIII ст. і визначено перспективи її подальшого вивчення.

Особистий внесок здобувача у працях, написаних у співавторстві. Основні положення дисертації опубліковані в 10 наукових працях, 5 з них виконані зі співавторами. В роботах [2], [3], [6] за списком, що наведений в авторефераті, участь автора полягає у формуванні постановки задачі, опрацюванні літературних джерел, матеріалів археологічних досліджень, аналізі результатів дослідження, розробці концепції графічних реконструкцій, участі у формуванні висновків; у працях [4], [7] – участь у формуванні постановки задачі, аналізі історичних джерел та матеріалів архітектурно-археологічних досліджень, формуванні висновків.

Апробація результатів роботи. Основні положення та висновки дисертації виголошено на наукових конференціях: Чернігів, 1984; Суздаль, 1987; Кам'янець-Подільський, 1987; Львів, 1987, 1990, 1995, 1996, 1999, 2001; Галич, 1993, 1997, 2003, 2004; Санкт-Петербург (Росія), 1996; Перемишль (Польща), 1996; Ряшів (Польща), 1999, 2001, 2004; Київ, 2002; на сесіях Наукового товариства імені Тараса Шевченка (Львів), 1984-2004; Атени (Греція), 2004.

Методика досліджень апробована під час польових досліджень Галицької архітектурно-археологічної експедиції у с. Крилос та м. Галич Івано-Франківської обл. (1986-2002 рр.), у проектних роботах Науково-дослідної лабораторії з регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст України (НДЛ-104) Національного університету "Львівська політехніка" (2000-2004 рр.). Результати дослідження стали базою для дипломних проектів з реставрації та регенерації архітектурного середовища Галича, виконаних на кафедрі реставрації та реконструкції архітектурних комплексів Національного університету "Львівська політехніка" (1994, 1995 та 1999 рр.)

Структура та обсяг роботи. Дисертація містить вступ, 5 розділів, висновки (140 стор.), список використаної літератури (286 позицій), 6 ілюстративних додатків.

ЗМІСТ РОБОТИ

Розділ 1. Історія та стан вивчення хрестово-баневих церков давнього Галича XII-XIII ст. Висвітлюються етапи вивчення хрестово-баневих церков ГАШ, які пов'язані як з розширенням джерельної бази за рахунок відкриття та дослідження нових архітектурно-археологічних об'єктів, так і з застосуванням якісно нових теоретичних підходів до їх наукового опрацювання.

Вперше пам'ятки давньогалицької архітектури стали об'єктами наукового зацікавлення в середині XIX ст. (М. Малиновський). Впродовж третьої чверті XIX ст. дослідники звертають увагу на джерельні свідчення про наявність монументальних будівель на терені Давнього Галича, а також роблять перші спроби інтерпретації уцілілої на поверхні землі церкви св. Пантелеймона (А. Петрушевич, І. Шараневич).

Локалізація та археологічне розкриття решток церков св. Спаса, св. Кирила, "На Цвинтариськах" у 80-х рр. XIX ст. отримують історико-архітектурний аналіз (Ю. Захарівич). Тогочасний рівень розкопок і методика досліджень призводять до хибних інтерпретацій та неточного датування пам'яток. Так з літописною Богородичною церквою (Успенським собором) перші дослідники помилково ідентифікували храми: Різдва Христового в Галичі (А. Петрушевич, В. Лушкевич) св. Кирила (Ю. Захарівич, І. Шараневич), св. Пантелеймона (В. Лушкевич), а зі згаданою в літопису божницею Спаса – фундаменти церкви св. Кирила (А. Петрушевич). Юліан Захарівич помилково датував розкопані об'єкти X-XI ст. В. Лушкевич публікує першу графічну реконструкцію церкви св. Пантелеймона.

На початку XX ст. у низці праць подається узагальнена історико-архітектурна оцінка та теоретична інтерпретація відомих на той час восьми об'єктів монументальної архітектури давнього Галича, серед яких чотири хрестово-баневі церкви (М. Грушевський, К. Скуревич, Й. Пеленський). Йосип Пеленський визначив ряд специфічних архітектурно-планувальних та конструктивних особливостей цих пам'яток і вперше обґрунтував на цій основі поняття "ГАШ", а також опрацював другу гіпотетичну реконструкцію церкви св. Пантелеймона.

Новий етап у вивченні галицької архітектури і, зокрема, хрестово-баневих церков, пов'язаний з локалізацією та якіснішими за рівнем методики археологічним розкриттям і фіксацією решток літописної Богородичної церкви, здійсненими Ярославом Пастернаком в 30-х рр. XX ст. Я. Пастернак не тільки залучив до наукового обігу матеріали досліджень Успенського собору, але й проаналізував пам'ятку серед наближених архітектурних об'єктів, визначив її датування, подав словесну реконструкцію об'ємно-просторового вигляду собору. За архітектурно-планувальною структурою, білокам'яною технікою виконання Успенський собор підтвердив визначення ГАШ, сформульоване Й. Пеленським, а за масштабом – виявився найвизначнішою пам'яткою цього кола об'єктів.

У післявоєнний період – третя чверть XX ст., здійснено розкриття решток ще трьох білокам'яних церков хрестово-баневого типу в інших містах Галицько-Волинської держави – Перемишлі, Звенигороді, Василеві. За результатами цих досліджень науковцями подано ряд графічних реконструкцій нововиявлених об'єктів (А. Жакі, Г. Логвин, І. Могитич). Спробу пошуку системи співрозмірностей у побудові плану галицького Успенського собору здійснив К. Афанасьєв.

В останній чверті минулого століття проводились локальні архітектурно-археологічні дослідження при фундаментах Успенського собору (В. Ауліх), всередині та ззовні церкви св. Пантелеймона (І. Могитич) і повторні ґрунтовні розкриття фундаментів церков Спаса й "На Цвинтариськах" (О. Іоаннісан). Матеріали нових

досліджень церкви св. Пантелеймона у сукупності з порівняльним аналізом пам'яток архітектури XII–XIII ст. Західної та Східної Європи дали підставу Івану Могитичу для нової гіпотетичної об'ємно-просторової реконструкції пам'ятки. Свої варіанти реконструкції церкви св. Пантелеймона опублікували також Д. Сосновий та Ю. Асєєв.

Повторні розкопки церков Спаса і "На Цвинтариськах" внесли вагому новизну для вивчення цих об'єктів. Олег Іоаннісян у дисертаційній роботі "Галицьке зодчество XII–XIII веков", захищеній 1982 р., зробив спробу узагальнити увесь відомий на той час матеріал, розробити періодизацію пам'яток галицької архітектури та розглянути їх в контексті розвитку середньовічних будівельних артелей.

Порівняльно-композиційний аналіз архітектурно-планувальної структури галицького Успенського собору з пам'ятками Київської Русі дав підставу О. Тищу і О. Воробйовій припустити, що його планувальна і, відповідно, об'ємно-просторова структури намічені чернігівським майстром. При розробці графічної реконструкції собору автори врахували фрагменти виявлених архітектурних деталей.

У розкритті проблематики хрестово-баневих церков ГАШ впродовж останньої чверті минулого сторіччя велике значення мають також праці П. Раппопорта, О. Халпахчяна, В. Яреми, М. Фіголя, Е. Кубіци, інших вітчизняних і зарубіжних дослідників.

У працях попередників найдокладніше опрацьовувалися питання датування хрестово-баневих церков ГАШ, походження майстрів чи будівельних артелей, що їх споруджували, функціональної інтерпретації пам'яток та ідентифікації їх з письмовими джерелами, а також гіпотетичних реконструкцій окремих об'єктів. Вирішення цих питань у різних дослідженнях є суперечливим, що вимагає докладнішого вивчення проблеми із застосуванням нових наукових методів аналізу.

Аналіз робіт попередників вказує на нерівномірність вивченості хрестово-баневих церков Галицької архітектурної школи. З причин недостатньої інформативності за результатами студій над хрестово-баневими церквами Звенигорода, Перемишля та Василева, основними об'єктами дослідження обрано матеріальні субстанції лише хрестово-баневих церков, виявлених на території давнього Галича та його передмість.

З історії вивчення методів розпланування та проектування хрестово-баневих церков Київської Русі відомо ряд ґрунтовних праць та публікацій, у жодній з яких не приділено належної уваги розплануванню фундаментів, оскільки його вважають похідним від проекту наземної частини будівель.

Визначено, що перспектива подальшого вивчення об'єктів полягає у глибшому дослідженні й аналізі архітектурно-планувальної структури та конструктивно-технологічних вирішень їх збережених субстанцій, поясненні закономірностей їх появи. Необхідною складовою дослідження є також планувальні та просторові гіпотетичні реконструкції хрестово-баневих церков давнього Галича.

Розділ 2. Методика дослідження давньогалицьких хрестово-баневих церков.

Вибір методів дослідження ґрунтується на попередньому аналізі методик, що застосовуються у дослідженнях архітектурно-археологічних об'єктів. Для виконання

поставлених у роботі завдань визначено послідовність застосування прийомів та методів дослідження, яка полягає:

1) у застосуванні методики архітектурно-археологічних досліджень об'єктів (спеціальні професійні археологічні та архітектурні методи, розкопки, спостереження, обстеження, опис, обміри, фіксація, консервація тощо);

2) в аналізі планувальних і конструктивно-технологічних вирішень об'єктів дослідження (емпіричні методи), виокремленні критеріїв їх систематизації;

3) у порівняльному аналізі широкого переліку аналогів з метою визначення головних закономірностей розвитку планувальної структури і конструктивно-технологічних прийомів спорудження хрестово-баневих церков; у систематизації та періодизації об'єктів з урахуванням визначених закономірностей (метод дедукції);

4) у застосуванні методик мірничого та пропорційного аналізів з метою виконання графічних реконструкцій планів на рівні наземних стін та об'ємно-просторових версій давньогалицьких хрестово-баневих церков;

Досвід, набутий автором протягом роботи у Карпатській архітектурно-археологічній експедиції (керівник М. Рожко) дав підставу вдосконалити окремі методи і прийоми досліджень решток галицьких архітектурно-археологічних пам'яток. Зокрема, оптимізовано параметри розвідкових траншей (ширина – до 1 м); прийоми пошуку контурів об'єкту (способом підбою); послідовність і межі розкриттів об'єкта на розвідковому (до зовнішніх контурів об'єкту, що виявлені у двох перпендикулярних пунктирних траншеях) та стаціонарному (розкриття секторами із заступом від зовнішніх контурів об'єкта до 1 м зі збереженням недоторканих ділянок для наступників) етапах досліджень; послідовність та методику фіксації пам'ятки (зокрема – обмір електронним тахеометром); натурний аналіз технологічних прийомів, застосовуваних при спорудженні об'єкта (розкриття і аналіз мурувань); а також методи консервації його збережених автентичних субстанцій (захисні обмурування).

Зважаючи на те, що переважна більшість об'єктів дослідження збереглась на рівні фундаментів, виникла необхідність розробки спеціальної методики, заснованої на порівнянні об'єктів за критеріями їх архітектурно-планувальної структури та конструктивно-технологічних вирішень, отриманих внаслідок нових досліджень їх уцілілих субстанцій (головним чином підмурків).

Оскільки планувальній структурі кожної хрестово-баневої церкви притаманне дев'ятипільне **хрестово-баневе ядро**³, яке умовно розділене чотирма підбаневими стовпами чи колонами, і до якого, як правило, зі сходу примикають три вівтарні апсиди, то до критеріїв оцінки планувально-композиційних вирішень виділено чотири наступні характеристики: 1) форма хрестово-баневого ядра; 2) розташування підбаневих опор відносно діагоналей хрестово-баневого ядра; 3) розпланування апсидної частини відносно хрестово-баневого ядра; 4) коефіцієнт співвідношення ширини центральної і бічної нав в осях фундаментів або стін (далі – КСН).

³ Хрестово-баневе ядро – дев'ять компартиментів, які згруповані навколо чотирьох підбаних стовпів і обмежені реальними чи умовними стінами. Обрис у дослідженні робився по зовнішніх контурах стін чи фундаментів без урахування виступів.

До конструктивних особливостей, за якими можна розрізнати підмурки хрестово-баневих церков давнього Галича відносимо: 5) стрічковий чи відокремлений характер внутрішніх фундаментів; 6) наявність внутрішніх виступів підмурків під центральні опори; 7) наявність зовнішніх виступів під лопатки наземних стін; 8) розширення платформи для влаштування внутрістінових сходів; 9) виступи, споруджені з іншою метою; 10) відмінність або однаковість глибини заложення фундаментів підбаневих опор відносно стрічкових основ стін; 11) відмінність або однаковість конструкції фундаментів підбаневих опор та зовнішніх стін; 12) ступінь шаруватості субстанції фундаментів.

Методика порівняльного аналізу, яку пропонується втілити з метою простеження еволюції давньогалицького хрестово-баневого церковного будівництва, ґрунтується на засаді пошуку закономірностей розвитку архітектури, що мали місце паралельно і об'єктивно в різних місцевостях. Оскільки архітектура відображає історично зумовлену форму культурного самоусвідомлення суспільства, то разом з розвитком останнього відбуваються закономірні зміни у таких визначальних архітектурно-будівельних характеристиках як архітектурно-планувальна структура, конструктивно-технологічні рішення і методи середньовічного проектування.

Методика реконструкції планів хрестово-баневих церков давнього Галича полягала у емпіричному пошуку міричної одиниці та послідовності розпланування фундаментів будівничими, реконструкції планів наземних стін пам'яток з урахуванням визначеної міричної одиниці, побудови планувальної структури на основі виявлених найближчих типологічних аналогів.

Методика об'ємно-просторових реконструкцій полягала по-перше, у визначенні закономірностей розвитку архітектурної форми хрестово-баневих церков Київської Русі та виборі співвідношень, взятих з найближчих за типологією плану аналогів, які збереглися в наземній частині; по-друге, у інтерпретації, ідентифікації фрагментів архітектурних деталей, інших артефактів, виявлених на місці відповідних об'єктів, та вкомпоновуванні цих фрагментів у реконструйовану архітектурну форму.

Розділ 3. Аналіз хрестово-баневих церков давнього Галича за їх планувальними та конструктивно-технологічними особливостями. У розділі викладаються результати архітектурно-археологічних досліджень хрестово-баневих церков давнього Галича, здійснених під керівництвом автора роботи.

Повторне археологічне розкриття решток Кирилівської церкви дало можливість автору уточнити план фундаментів, простежити конструктивно-технологічні особливості їх спорудження, зафіксувати стратиграфію, а також виявити кілька уламків профільованих архітектурних деталей. Підмурки Кирилівської церкви змуровані з добірного річкового каменю – ріньяка, регулярними верствами, на різних заповнювачах (глиняний та вапняно-піщаний розчини, гумусований ґрунт). Конструктивні відмінності влаштування окремих частин підмурків спонукають до висновку про послідовне закладення фундаментів зовнішніх стін, апсидної частини і подшук підбаневих опор. Виявлено також фундаментні конструкції, які виникли у процесі

функціонування будівлі. Зафіксована при пам'ятці стратиграфія вказує на короткотривалий період функціонування церкви.

Рятівні розкопки, проведені у внутрішній частині церкви св. Пантелеймона дали можливість реконструювати планувальну структуру підмурків храму, прослідкувати їх конструктивно-технологічні особливості, виявити додаткові фрагменти різьблених архітектурних деталей. Порівнюючи план підмурків з планом наземних стін церкви св. Пантелеймона, слід зазначити, що вони є невідповідними один до одного, тобто, можливо, у процесі будівництва храму змінився первісний задум щодо наземного обрису його стін. Підмурки зовнішніх стін (включно з апсидами) муровані в нижній частині регулярною кладкою з річкового каменю, а у верхній – менш регулярним поверхтовим забутованням ріняка й битого вапняка на вапняно-піщаному розчині. Фундаменти підбаневих стовпів відокремлені від підмурків зовнішніх обводних стін і виконані з грубооброблених блоків вапняка у напівбутовій техніці кладки на аналогічному до фундаментів під стіни розчині.

Завдяки новим дослідженням вдалось детальніше зафіксувати план решток Успенського собору, виявити кілька етапів спорудження його фундаментів і наземних стін, що стосуються двох будівельних періодів, а також з'ясувати окремі будівельно-технічні характеристики мурованих субстанцій пам'ятки. Початково закладені підмурки собору вказують на первісно задуману базилікальну структуру з розвинутими бічними приділами та нартексом, вписаними у квадрат. У процесі влаштування фундаментів відбувається зміна планувальної структури на просторий шестистовпний хрестово-баневий храм, до якого з півночі та півдня прилягають галереї.

Під час другого будівельного періоду галицьку катедру ґрунтовно перебудовують. На це вказують зміни будівельної техніки і матеріалу, простежені як у фундаментних конструкціях, так і наземних муруваннях. План собору набуває вигляду традиційної чотиристовпної хрестово-баневої церкви, оточеної з трьох боків галереями.

Рештки ще одної хрестово-баневої мурованої церкви – Святоіванівської, виявлено й досліджено автором на Подолі давнього Галича в урочищі Царинка. За параметрами плану храм подібний до Кирилівської церкви. Відсутність фундаментів внутрішніх стовпів пояснюється недобудованістю церкви. Конструкції підмурків є шаруватими, виконаними з використанням паль та опалубки. На основі стратиграфічних спостережень церква св. Івана датується першою половиною XIII ст.

За сумарною оцінкою інваріантності параметрів хрестово-баневі церкви давнього Галича можна поділити на три категорії: 1) великі (Успенський собор); 2) середні (церкви Спаса, Кирилівська, Пантелеймонівська, Іванівська) і 3) малі (церква "На Цвинтариськах"). За типологією плану серед чотиристовпних галицьких церков виділяється Успенський собор, який окрім хрестово-баневого ядра і апсидної частини має зовнішні галереї.

Порівняльний аналіз фундаментів об'єктів за 12-ма виділеними характеристиками планувальних, конструктивних, а також конструктивно-технологічних вирішень показав, що всі вони відмінні між собою. Для систематизації об'єктів у технічному аспекті, а також уточнення датування необхідно залучити до

аналізу інші пам'ятки ГАШ, інформацію про які вдалось отримати в результаті архітектурно-археологічних досліджень, проведених під керівництвом автора.

До основних технологічних особливостей влаштування підмурків церкви Благовіщення слід віднести: закладення підшви конструкції з річкового каменю на глині, локальне застосування поясів з плит-подушок у нижніх ярусах фундаментів, нерегулярну забутовку з річкового каменю середньої частини конструкції і регулярну кладку *opus spicatum* – у верхній частині фундаменту на вапняно-піщаному розчині, вживання вапнякових напівоброблених блоків у двох верхніх верствах підмурку, а також влаштування зовнішньої відмостки на глиняному замку. Вертикальну структуру фундаменту церкви віднесено до багатошарової.

Конструкція фундаменту Воскресенської церкви є комбінованою. Її внутрішню частину складає так зване ядро муру, забутоване плитами мергелю та їх уламками на глиняному заповнювачі. Ядро муру згори та з боків вкрите засипкою з річкового каменю і гальки на гумусованому темному ґрунті, яка значно розширює платформу фундаменту (пересічно до 2 м), утворюючи зовнішню та внутрішню відмостки.

Фундаменти хрещатого дерев'яного храму св. Івана, який за стратиграфією датується серединою XII ст., є мурованими у ровах регулярними ярусами річкового каменю, викладеного "плазом" на глиняному розчині. Такий тип конструкції віднесено до монолітної.

Локальне шурфування фундаментів церкви св. Пророка Іллі дає підстави говорити про те, що техніка виконання підмурків храму-ротонди полягала у поверстовій забутовці рову сумішшю річкового каменю, битого вапняку на вапняно-піщаному розчині. Такий тип конструкції кваліфікуємо як монолітний.

На основі аналізу опублікованих матеріалів досліджень решти монументальних будівель ГАШ підмурки "Полігону", ротонди в Олешкові, квадрифолію у Побережжі відносяться до монолітних, а церкви у Василеві – до двошарових конструкцій.

Отже, порівняльний аналіз хрестово-баневих церков давнього Галича та інших об'єктів ГАШ, за технологічними вирішеннями уцілілих підмурків, показує, що монолітну структуру підмурків мають церкви: Спаса, "Полігон", "На Цвинтариськах", св. Івана (дерев'яна), квадрифолій у Побережжі, ротонда в Олешкові; двошарову – Успенський собор та церква у Василеві; а багатошарову – церкви св. Кирила, св. Пантелеймона, св. Івана (мурована), св. Пророка Іллі і Благовіщення.

Різноманітність у прийомах розпланування і технологіях спорудження хрестобанних церков давнього Галича вказує на багатартільний устрій галицького монументального будівництва. Разом з тим, певна традиційність у розплануванні хрестовобанного ядра, апсидних частин церков, застосуванні поверстової технології кладки, традиційних для Галицької землі будівельних матеріалів, є свідченням сформування місцевих будівельних кадрів та визначального впливу замовників, які дотримувались сталого канону.

За окремими характеристиками пам'ятки можна об'єднати у групи, але вони не дають змоги привести об'єкти до логічного ряду. Тому для систематизації об'єктів за

планувально-конструктивними особливостями, а також уточнення датування, необхідно проаналізувати їх у порівнянні з іншими пам'ятками Київської Русі.

Розділ 4. Систематизація та періодизація об'єктів на основі аналізу планувально-конструктивних особливостей їх фундаментів. У розділі подано результати порівняльного аналізу хрестово-баневих церков Київської Русі за 12-ма характеристиками, обраними в попередніх розділах роботи. Визначено наступні загальні закономірності розвитку прийомів розпланування об'єктів і будівельної технології при влаштуванні фундаментів хрестово-баневих церков:

1. Розпланування хрестово-баневого ядра на основі квадрату із середини XII ст. урізноманітнюється структурами, що мають обрис видовженого або розширеного прямокутника.

2. Центральносиметричне розпланування підбаневих опор на діагоналях хрестово-баневого ядра є традиційним для церков кін. X – 1 пол. XII ст. З другої пол. XII ст. з'являються храми, у яких підбаневі квадрати зміщуються переважно у східному напрямку. Особливо це є характерним для церков Новгородської школи. Проте, зауважено храми з такою особливістю і у Київській, Чернігівській, Смоленській та Володимиро-Суздальській землях. Тоді ж будуються церкви, підбаневі опори яких розширюються або звужуються відносно діагоналей хрестово-баневого ядра. Інваріантність відхилень стовпів або колон від діагоналей хрестово-баневого ядра значно поширюється у храмах кін. XII – поч. XIII ст.

3. Зміна стрічкового на роздільний спосіб закладення основ підбаневих опор відбувається у другій пол. XII ст., хоч в окремих випадках стрічкові з'єднання конструкцій на рівні підмурків продовжують застосовувати.

4. У перших хрестово-баневих церквах зустрічаються переважно зовнішні виступи фундаментів, призначені для опертя лопаток наземних стін. З другої пол. XI ст. на внутрішніх стрічкових підмурках застосовують виступи для підсилення стовпів, а зовнішні виступи під лопатки переважно замінюють загальні розширення платформ підмурків. Наприкінці XII ст. знову з'являються зовнішні виступи фундаментів, що пов'язане зі значно розвинутими вертикальними членуваннями фасадів. Для храмів цього нового стилістичного напрямку монументальної архітектури Київської Русі характерними є і внутрішні виступи фундаментів, особливо при міжапсидних стінах.

5. Виступи фундаментних конструкцій у місцях парадних входів виникають з останньої третини XII ст., разом з появою розвинутих перспективних порталів, які виступали за межі площин фасадних стін.

6. Локальні розширення фундаментів периметральних мурів, що відзначаються внутрістінні сходи на хори, вперше фіксуються на початку XII ст. (церква Дмитрія Солунського у Пскові, 1113-36 рр.) і побутують до середини XIII ст.

7. Зміна монолітної структури фундаментів багатошаровою відбувається поступово. Поява двошарових фундаментів фіксується на поч. XII ст. (собори Миколая у Новгороді, 1113 р. та Бориса і Гліба в Чернігові, 1115-1123 рр.), а застосування три- і багатошарових фундаментів – із середини XII ст. (Кирилівська церква у Києві та

Михайлівська – у Чернігові). Більшість церков кін. XII – поч. XIII ст. мають багатоярусну структуру підмурків.

8. Відмінності влаштування конструкцій основ підбаневих опор у порівнянні з фундаментами зовнішніх стін спостерігаються у поодиноких пам'ятках другої пол. XII ст., але частіше впроваджуються у практику наприкінці XII – I пол. XIII ст.

9. Більше заглиблення основ підбаневих стовпів у порівнянні з фундаментами зовнішніх стін фіксується вперше у середині XII ст., проте більшість церков з цією особливістю відноситься до кін. XII – I пол. XIII ст.

Згідно виявлених закономірностей розвитку планувальних структур храмів, а також будівельної технології влаштування їх підмурків встановлено:

1) всі пам'ятки з подібними до **церкви Спаса** планувальними та конструктивними рисами, зосереджені в хронологічному діапазоні кін. XI – сер. XII ст. Це підтверджує датування галицького храму 40-ми роками XII ст. і ідентифікацію його з літописною божницею Спаса при дворі галицького князя Володимира Володаревича. Технологічна аналогічність підмурків церкви Спаса до фундаментів церков Юрія Долгорукого (Кідекша, Переславль-Заліський) підтверджує гіпотезу про перехід галицьких майстрів у Північно-Східну Русь. Проте, гіпотеза О. Іоаннісяна про походження майстрів храму з Малопольщі за результатами нашого аналізу не знаходить переконливих аргументів.

2) до планувальної структури першого етапу закладення підмурків **Успенського собору** за логікою розташування внутрішніх опор (принцип романської базиліки), членуваннями бічних галерей і розплануванням апсидної частини подібна катедра у м. Печ (Угорщина, перша половина XII ст.), а за логікою центричної схеми побудови просторової композиції – собор св. Софії у Полоцьку (сер. XI ст.). На другому етапі була здійснена зміна плану собору за зразками Десятинної та Софіївської церков у Києві. Ця зміна у розплануванні будівлі, найімовірніше, відбулася разом з приходом до влади князя Ярослава Осмомисла (1153 р.), який завершив будівництво храму близько 1157 р. Подібну планувальну структуру має й Успенський собор у Володимирі на Клязьмі (1160 р.), який споруджували ті ж майстри, що і в Галичі. Нова трансформація планувальної структури будівлі у чотиристовпний храм з нартексом і бічними галереями є подібною як до Благовіщенської церкви у Чернігові (кін. XII ст.), так і до перебудованого в 1185-1189 рр. Успенського собору у Володимирі на Клязьмі.

3) планувальна структура підмурків **церкви “На Цвинтариськах”** вирізняється зміщенням підбаневого квадрату на схід відносно центру хрестово-баневого ядра. Морфологічно структура плану її підмурків є наближеною до низки новгородських та псковських церков XII – першої пол. XIII ст., яким притаманна ця ж особливість. Проте, зміщення підбаневого квадрату є характерним й для деяких церков Київської, Чернігівської і Смоленської земель. Крім того, подушки підмурків підбаневих опор об'єкта окреслюють розширений у поперечному напрямку прямокутник, що можна зауважити у храмах Київської, Полоцької, Новгородської архітектурних шкіл. За технологічними особливостями до фундаментів об'єкту найбільш подібними є деякі церкви сер. XII – поч. XIII ст. у Смоленську та Білгородці. Виходячи із цих

спостережень, об'єкт слід датувати другою пол. XII – поч. XIII ст. За своєрідними особливостями плану та будівельно-технічними прийомами фундаменти храму вирізняються з-поміж усіх хрестово-баневих церков ГАШ. Тому пам'ятка, очевидно, є витвором окремої артілі будівничих, яка попри своєрідність розпланування та будівельної техніки дотримувалася основних вимог, поставлених замовником – побудови плану на основі квадрату, розташування центрів апсид на одній прямій, а також білокам'яного мурування.

4) **церква св. Пантелеймона** датується досить точно на основі палеографії кінцем XII ст., що є своєрідним хронологічним репером для аналізу планувальних і конструктивних прийомів, застосованих при спорудженні її фундаментів. Порівняно з дотепер розглянутими об'єктами, вперше зустрічаємо: втоплення центрів апсид всередину хрестово-баневого ядра; зовнішні виступи і на кутах, і під розвинутий головний портал; досить високий КСН (на рівні фундаменту – 1.62, а на рівні стін – 1.57), конструкція фундаментних подушок підбаневих стовпів відрізняється від стрічкових основ зовнішніх стін і закладена значно глибше від них.. Окремі спостереження свідчать про певну корективу плану наземної частини церкви відносно первісного задуму, накресленого обрисом фундаментів. Технологія та матеріал стрічкових фундаментів є наближеними до конструкцій церкви Спаса, а стовпів – до Успенського собору, що може вказувати на тяглість галицької будівельної традиції. Проте, виразно відмінні планувальні особливості говорять про іншого автора проекту.

5) за планувальними та конструктивними особливостями **Кирилівська церква** наближається до інших галицьких храмів, зокрема до церков “На Цвинтариськах” та св. Пантелеймона. Проте за наявністю лопаткових виступів, специфічним плануванням апсидної частини, об'єкт має аналогії серед групи вежеподібних церков кін. XII – поч. XIII ст. (св. Василя в Овручі, Михайлівська та П'ятницька у Чернігові, при гирлі Чурилівки у Смоленську). Планувальні та будівельно-технічні особливості підмурків об'єкту, дані про містобудівельний розвиток давнього Галича, стратиграфічні висновки дають підстави датувати пам'ятку першою половиною XIII ст.

б) за планувальними особливостями **церкви св. Івана** через недобудованість основ стовпів важко говорити про аналогічність їй побудови. За технологічними особливостями подібними до її підмурків є основи церков: Апостолів у Білгородці (1197 р.), на дитинці у Путивлі (перед 1230 р.), Георгіївського собору в Юр'єві-Польському (1234 р.). На основі стратиграфічних спостережень та порівняльного аналізу технологічних особливостей фундаменту храм датується першою пол. XIII ст.

В результаті порівняльного аналізу об'єктів у контексті закономірностей розвитку планувальної структури та конструктивно-технологічних прийомів спорудження фундаментів храмів Київської Русі, уточнено датування хрестово-баневих церков давнього Галича і виявлено групи найбільш наближених до них аналогів.

Розділ 5. Особливості розвитку архітектурної форми давньогалицьких хрестово-баневих церков. У розділі визначено особливості розвитку архітектурної форми хрестово-баневих церков давнього Галича, розуміючи під цим планувальну та об'ємно-просторову їх побудову. Базуючись на виявлених закономірностях

розпланування і будівельних технологій, обґрунтовано планувальні та просторові реконструкції окремих з них. За результатами мірничого аналізу обмірних планів фундаментів хрестово-баневих церков давнього Галича з'ясовано, що:

1. Побудова структури архітектурної форми давньогалицьких хрестово-баневих церков базується на застосуванні певних мірничих еталонів, які кратно вкладаються у конструктивні розміри як підмурків, так і наземних стін.

2. Технологічна послідовність зведення об'єктів полягала у розплануванні та спорудженні фундаментів, розплануванні наземного плану церков і співрозмірної до плану об'ємно-просторової побудови архітектурної форми.

3. Для розпланування підмурків церкви Спаса та Успенського собору застосовували мірничий еталон, рівний 32 см (візантійська стопа); церкви "На Цвинтариськах" – 31 см (наближений до грецького фута – 30,083 см), церков св. Кирила, св. Пантелеймона та св. Івана – 30 см (наближений римського фута – 29,57 см).

При моделюванні планів на рівні наземних стін та об'ємно-просторової структури окремих галицьких хрестово-баневих церков враховано наступні положення та висновки:

1. Спорудження і розпланування підмурків Кирилівської церкви відбувалось у три послідовні етапи, впродовж яких закладено основи: 1) зовнішніх стін, 2) апсидної частини, 3) внутрішніх стовпів. Розпланувальні осі цих трьох елементів не збігаються. План цокольної частини наземних стін церкви трасували на поверхні завершених фундаментів, коректуючи початкові осі. Деталі планувального вирішення храму взоровано на найближчому аналозі – церкві св. Василя в Овручі. Висотні відмітки побудови архітектурної форми Кирилівської церкви (висота хорів, стовпів, замків підбаневих арок, барабану, замка бані) аналогічні до церков св. Василя в Овручі, П'ятницької у Чернігові. Окремі елементи профільованого декору, виявлені при розкопках, дозволяють уявити принципи декоративного оздоблення храму.

2. Технологічна послідовність закладення фундаментної частини Успенського собору, як вдалося простежити у процесі повторних досліджень, однозначно доводить, що план фундаментів галицької катедри починали розпланувати від зовнішнього сакрального квадрату зі стороною 100 стіп – 32,0 м. Аналіз розмітки поперечних членувань галерей, а також центральної апсиди, закладення яких відбувалося одночасно з підмурками обводного квадрату, спонукає припустити, що первісний задум плану був строго центричним. Його на проміжному етапі заложення підмурків внутрішньої частини храму змінює ідея шестистовпної хрестово-баневої церкви з бічними галереями, яку й було реалізовано. Первісно наземна частина собору була виконана з алебастру, про що свідчать алебастрові профільовані деталі (які відрізняються від пізніших – втілених у вапняку) повторно вжиті у фундаментних конструкціях другого будівельного періоду. Про функціонування храму в такому вигляді опосередковано свідчать також поховання невідомої княжни, рештки якого перерізані фундаментом другого будівельного періоду. Реконструкцію плану наземних стін первісного собору розроблено на підставі аналізу алебастрових решток собору, планувальної структури підмурків першого будівельного періоду із залученням

найближчих аналогів: катедра в м. Печ (Угорщина), Софія Київська, Успенські собори у Володимирі на Лузі та Володимирі на Клязьмі. Впродовж другого будівельного періоду (1 пол. XIII ст.) галицьку катедру ґрунтовно перебудували. На це вказують зміни будівельної техніки і матеріалу, простежені як у фундаментних конструкціях, так і наземних муруваннях, а також інша система слідів від риштувань. Саме в цей час будівля отримувє численні мурування з вапнякових блоків на вапняному розчині, значно розвинутіший білокам'яний декор, а також фресковий розпис, яким вкрито старі і нові мурування. План собору та його об'ємно-просторове вирішення набуває вигляду традиційного чотиристовпного хрестово-баневого храму, оточеного з трьох боків галереями. Реконструкція плану наземних стін собору враховує аналіз перебігу підмурків, а також наземних вапнякових стін другого будівельного періоду, використовує аналогії – ц.Благовіщення у Чернігові та перебудований у 1285-89 рр. Успенський собор у Володимирі на Клязьмі.

3. Графічні реконструкції планів на рівні цоколя стін, об'ємно-просторові версії церков Спаса і “На Цвинтариськах” виконано з урахуванням мірничих одиниць, застосованих при розплануванні їх фундаментів, а також із залученням найближчих аналогів.

Композиційні особливості побудови архітектурної форми давньогалицьких храмів полягають: 1) хрестово-баневі ядра мають обриси: квадрата, ледь розширеного та виразно видовженого прямокутника; 2) за розплануванням внутрішніх опор відносно центру хрестово-баневого ядра, утвореного в перетині його діагоналей, об'єкти поділяються на чотири різновиди; 3) за розплануванням апсидної частини відносно хрестово-баневого ядра об'єкти розділяються на два типи і кілька підтипів; 4) Підтверджено, помічену ще Й. Пеленським, стали особливість розташування центрів апсид на одній лінії в хрестово-баневих церквах давнього Галича; 5) коефіцієнт співвідношення ширин головної до бічної нав у осях фундаментів або стін різний і змінюється в межах 1.2 – 1.8. Виявлено також особливості влаштування внутрішніх та зовнішніх виступів фундаментів, їх розширення, що пов'язано із членуванням стін пілястрами, внутрістіновими сходами, вхідними порталами та ін. Дослідженням виявлено, що немає строгих стандартів у композиційних прийомах декорування і архітектурного вистрою частин будівлі (апсид, порталів, лізен та ін.) при дотриманні загальнокомпозиційних засад побудови хрестовобаневого храму.

Результати роботи включені до розроблених автором рекомендацій щодо дослідження архітектурно-археологічних об'єктів XII-XIII ст., а також методики їх моделювання і реконструкції. Наукові висновки втілені у проектні розробки з консервації та музеєфікації ряду об'єктів ГАШ, зокрема Кирилівської церкви, Успенського собору, а також церкви Успіння Богородиці XVI ст. в Крилосі.

Результати дослідження

1. У працях з історії архітектури визнано, що Галицька архітектурна школа є самобутнім явищем у культурному контексті України XII-XIII ст. Хрестово-баневі церкви вважаються найбільш канонічним типом храмів княжої доби, і в них відображено важливі закономірності розвитку архітектури давнього Галича. Проте,

огляд та аналіз літератури за темою дослідження показує, що вони дотепер не були самостійним об'єктом дослідження, а досвід їх вивчення розпорошено в окремих публікаціях. Виявлення, розкриття, фіксація, інтерпретація, ідентифікація з літописними свідченнями хрестово-баневих церков давнього Галича здійснювалися у різний час, багатьма дослідниками та різноманітними методами, що, разом з неоднаковим ступенем збереження об'єктів, вплинуло на нерівномірність стану їх вивченості. Дискусійними лишаються питання про місцеві та запозичені традиції в архітектурі хрестово-баневих церков давнього Галича. Попередні дослідники не звертали достатню увагу на планувальні та конструктивні особливості автентичних решток хрестово-баневих церков давнього Галича, які є важливими аргументами щодо цієї дискусії, а також слугують основою для встановлення чи уточнення хронології об'єктів, аналізу їх архітектурно-планувальної структури і для розробки відповідних теоретичних графічних реконструкцій.

2. Для вирішення поставлених у роботі завдань виникла потреба вдосконалити методику сукупного археологічного та архітектурного вивчення об'єктів, яка враховує повторне розкриття об'єктів, їх просторову та стратиграфічну прив'язку, точну фіксацію збережених субстанцій або слідів, а також докладне дослідження конструктивно-технологічних особливостей пам'яток. Безпосереднє застосування цієї авторської методики на практиці (автором було проведено архітектурно-археологічні дослідження 4-ох об'єктів впродовж восьми сезонів на посаді керівника експедиції) дозволило визначити основні планувальні та конструктивні особливості цих об'єктів. У процесі польових досліджень це дозволило також виявити і дослідити рештки ще однієї, невідомої дотепер, хрестово-баневої церкви на Подолі літописного Галича – **церква св. Івана**. У дисертації також розроблено методику аналітично-порівняльних студій галицьких хрестово-баневих церков XII-XIII ст., яка ґрунтується на співставленні планувальних, композиційних і конструктивних характеристик храмів (за визначеною групою критеріїв). Порівняння за такою методикою було поширене автором на типологічні аналоги інших архітектурних шкіл. Такий підхід дозволив виявити закономірності розвитку хрестово-баневого будівництва, обґрунтувати датування окремих пам'яток, вказати на перспективи подальшої розробки хронології щодо інших витворів ГАШ.

4. За результатами архітектурно-археологічних досліджень хрестово-баневих церков давнього Галича та теоретичних узагальнень автором визначено 12 критеріїв оцінки планувально-композиційних, конструктивних і конструктивно-технологічних вирішень храмових об'єктів XII-XIII ст. за трьома основними групами: А) планувально-композиційними (форма обрису хрестово-баневого ядра, розташування підбаневих стовпів відносно діагоналей хрестово-баневого ядра, розпланування апсидної частини, співвідношення ширин головної та бічної нав у осях фундаментів або стін); Б) конструктивними (стрічковий чи відокремлений характер внутрішніх фундаментів, виступи фундаментів під лопатки стін та стовпів, відмінність або однаковість глибини закладення фундаментів підбаневих опор відносно стрічкових стін та ін.); В) конструктивно-технологічними (монолітний чи пошаровий характер фундаментів)

5. Здійснено оцінку об'єктів за визначеними критеріями, яка показала, що кожен з них має свій індивідуальний набір ознак, за сумою яких він відноситься до різних підтипів. Зафіксовані відмінності дозволяють говорити швидше про авторство різних зодчих і "почерки" різних артільей, аніж про стрімкий розвиток прийомів спорудження храмів однією артільлю майстрів. Таким чином, автором зроблено висновок про багатоартільний устрій давньогалицького монументального будівництва. Виявлено також низку спільних рис, які зумовлені місцевою традицією, що дозволило автору кристалізувати поняття Галицької архітектурної школи XII-XIII ст. в аспекті храмового будівництва. Це, насамперед, поєднання романської білокам'яної техніки зведення наземних частин храмів з центричністю їх планувальної та об'ємно-просторової структур, розташування центрів апсидних дуг на одній поперечній осі, застосування будівельних розчинів без домішок цем'янки.

6. В роботі виявлено три основних періоди розвитку храмового давньогалицького будівництва:

- ранній (перша пол. XII ст.), який характеризується поздовжніми стрічковими та монолітними підмурками (церква Спаса);
- середній /розквіту/ (середина – друга половина XII ст.), для якого характерна поява внутрішніх виступів підмурків під лопатки стін чи стовпів, відокремлення фундаментів стовпів, двошарова структура фундаментів (Успенський собор, церкви у Василеві "На Цвинтариськах і св. Пантелеймона);
- пізній (перша половина XIII ст.), основними характеристиками якого є пунктирний характер фундаментів підбаневих опор, шарувата структура фундаментів (церкви Кирилівська і "На Царинці"-2).

7. В результаті аналізу та узагальнення матеріалів дослідження автором розроблена систематизація архітектурно-планувальних та конструктивно-технологічних вирішень давньогалицьких хрестово-баневих церков, яка знайшла відображення у:

- класифікації об'єктів за планувальними показниками на два типологічні підтипи: 1) прості (ц-ва Спаса, ц-ва в Василеві, Пантелеймона, на Цвинтариськах); 2) з галереями (Успенський собор в Галичі)
- топологічна класифікація об'єктів (за планувальними показниками), яка висвітлює диференціацію планувальної схеми храмів на основі квадрату та прямокутника: квадрат (церкви: Кирилівська, "На Царинці", а також церква св. Івана у Перемишлі); видовжений прямокутник (Успенський собор, церква у Василеві); розширений прямокутник (церкви: Спаса, "На Цвинтариськах", св. Пантелеймона);

8. Визначені в дисертації архітектурно-композиційні закономірності хрестово-баневих церков давнього Галича XII-XIII ст. уможливили обґрунтування гіпотетичних планувальних та об'ємно-просторових реконструкцій окремих галицьких хрестово-баневих храмів, що знайшло відображення у теоретичних графічних реконструкціях ряду об'єктів.

9. Встановлені основні закономірності планувальної та об'ємно-просторової побудови структури архітектурної форми галицьких хрестово-баневих церков знайшли

відображення у рекомендаціях з архітектурно-археологічного дослідження об'єктів церковної архітектури Галицької архітектурної школи XII-XIII ст., а також у рекомендаціях з консервації, реставрації та музеєфікації групи пам'яток давньогалицького церковного будівництва.

10. Результати роботи в цілому дозволили збагатити історію та теорію архітектури України знаннями про архітектурні об'єкти романської архітектурної стилістики, дали можливість ширше використати матеріали про архітектуру давнього Галича у навчальних курсах з історії архітектури та реставрації пам'яток архітектури і археології.

Список опублікованих праць здобувача за темою дисертації:

1. Лукомський Ю. Архітектурна спадщина давнього Галича. – Галич, 1991. – 38 с.
2. Лукомський Ю., Петрик В. Перемиський замок за княжої доби // Пам'ятки України: історія та культура. – Київ, 1995. – № 3. – С.120-124.
3. Лукомський Ю., Петрик В. Успенський собор княжого Галича: історія вивчення та нові дослідження // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. – Львів, 1997, – Ч. 8. – С.83-92.
4. Лукомський Ю., Петрик В. Міста Галицького князівства XI-XIII ст. / Книга міст Галичини // Вісник ДУ “Львівська політехніка”. – Львів, 1999. – № 379.– Архітектура.– С. 43-52.
5. Лукомський Ю. Планувальні та конструктивні особливості хрестовобаневих церков давнього Галича // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Архітектура. – Львів, 2000: В-во НУ “ЛП”. – № 410. – С. 225-231.
6. Бевз М., Бевз В., Лукомський Ю., Петрик В. Успенський собор Давнього Галича: проблеми дослідження, збереження та консервації // Пам'ятки України. – Київ, 2001. – № 4. – С.30-35.
7. Вуйцик В., Лукомський Ю., Петрик В. Різьблений камінь XII ст. з Галицького дитинця // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. – Львів, 2004. – Ч. 14. – С. 286-289.
8. Лукомський Ю. Білокам'яний храм на передмісті Давнього Галича // Записки НТШ.– Львів, 1998. – Т. 235. – С. 594-607.
9. Лукомський Ю. Невідомі церкви на подолі княжого Галича // Записки НТШ.– Львів, 1998. – Т. 235. – С. 559-593.
10. Лукомський Ю. Успенський собор Давнього Галича (За результатами нових досліджень 1992-2000 років) // Записки НТШ. - Львів: НТШ, 2002. – Т. 244. – С. 578-607.

АНОТАЦІЯ

Лукомський Ю. В. Архітектурно-планувальна структура хрестово-баневих церков XII-XIII ст. Давнього Галича. – Рукопис.

Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата архітектури за спеціальністю 18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури. – Національний університет “Львівська політехніка”, Львів, 2005 р.

У роботі проаналізовано історію вивчення хрестово-баневих церков Галицької архітектурної школи XII-XIII ст. Нове натурне розкриття окремих об'єктів дало можливість уточнити плани їх фундаментів, а також з'ясувати конструктивно-технологічні особливості пам'яток. В результаті порівняльного аналізу давньогалицьких хрестово-баневих церков з широким колом типологічних аналогів на території Київської Русі виявлено закономірності розвитку архітектурно-планувальної структури та технологій спорудження фундаментних конструкцій, на основі чого уточнено хронологію та систематизовано об'єкти дослідження.

Опираючись на результати порівняльно-композиційного аналізу хрестово-баневих церков та принципи побудови їх архітектурної форми, виконано серію графічних реконструкцій давньогалицьких об'єктів.

Ключові слова: хрестово-банева церква, архітектурно-планувальна структура, конструктивно-технологічні вирішення, архітектурна форма.

АННОТАЦИЯ

Лукомский Ю. В. **Архитектурно-планировочная структура крестово-купольных церквей XII-XIII вв. Древнего Галича.** – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата архитектуры по специальности 18.00.01 – Теория архитектуры, реставрация памятников архитектуры. – Национальный университет “Львівська політехніка”, Львов, 2005 г.

В работе проанализирована история изучения крестовокупольных храмов Галицкой архитектурной школы XII-XIII вв. Новое натурное раскрытие нескольких объектов дало возможность уточнить планы фундаментов, а также определить конструктивно-технологические особенности памятников. В результате сравнительного анализа древнегалицких крестово-купольных храмов с широким кругом типологических аналогов на территории Киевской Руси определены закономерности развития архитектурно-планировочной структуры и технологий строительства фундаментных конструкций, на основании чего уточнено хронологию и систематизировано объекты исследования.

Опираясь на результаты сравнительно-композиционного анализа крестово-купольных церквей и принципы построения их архитектурной формы, выполнено серию графических реконструкций древнегалицких объектов.

Ключевые слова: кресто-вокупольная церковь, архитектурно-планировочная структура, конструктивно-технологические решения, архитектурная форма.

SUMMARY

Lukomsky Y.V. The architectural-planning structure of cross-in-square churches of the 12th – 13th centuries in Ancient Halych. – Manuscript

The thesis for a candidate's degree in architecture by speciality 18.00.01 – The theory of architecture, restoration of architectural monuments. – Lviv Polytechnic National University, Lviv, 2005.

This work analyzes the history and present state of knowledge concerning the cross-in-square churches of the Halych architectural school of the 12th – 13th centuries. These structures have been preserved primarily in the condition of architectural-archaeological monuments.

New archaeological excavations have been conducted under the direction of the author on the preserved original foundations and substrata of the Cathedral of the Assumption; the Churches of St. Cyril and St. Panteleimon; and on the previously unknown Church of St. John. These excavations and resulting analyses have provided the opportunity to generate accurate plans of the buildings' foundations; to identify the specific technological characteristics of their construction; to define the stratigraphic relationships within and among these sites and structures; and also to reveal fragments of the architectural detailing of these structures.

Comparative analysis of a wide range of typological analogues within the territory of Kyivan Rus' has revealed the fundamental principles of the development of the architectural-planning structure and technological systems of the construction of the foundations of the cross-in-square churches. On the basis of these determinations, a more exact dating and systematization of the studied monuments has been achieved.

It is noted that the laying-out of the foundations of the cross-in-square churches of ancient Halych was achieved on the basis of a structural module that was proportional to the size of the building and was directly related to the parameters defined by the construction site. Based on this comparative compositional study of cross-in-square churches and the principles of their construction and architectural form, a series of graphic reconstructions of these ancient Halych monuments is presented.

The key words: cross-in-square churches; architectural-planning structure; construction and technological resolutions; architectural form.

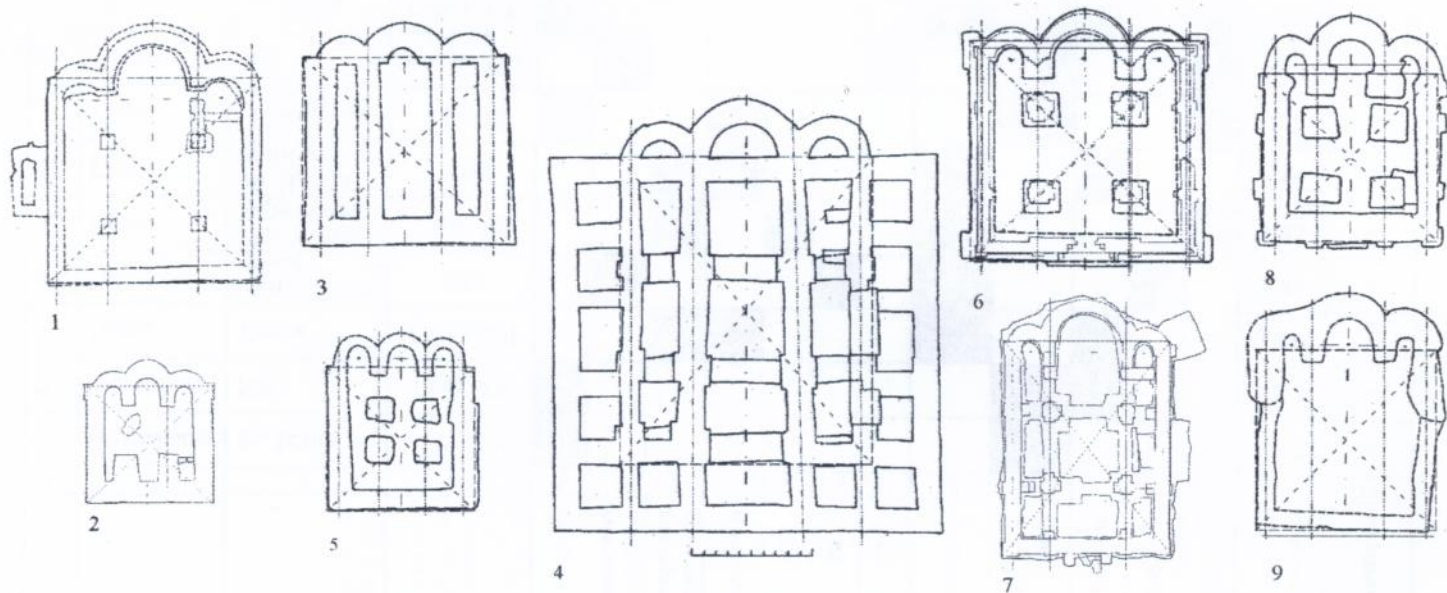

Рис. 1. Плани хрестово-баневих церков ГАШ: 1) св. Івана в Перемишлі, за А.Жакі; 2) у Звенигороді, за О. Ратичем та І. Могитичем; 3) Спаса в Галичі, за О. Іоаннісяном; 4) Успенський собор у Крилосі; 5) "На Цвинтариськах" в Галичі, за О. Іоаннісяном; 6) св. Пантелеймона в Галичі, за Й. Пеленським, І. Могитичем; 7) у Василеві, за Б. Тимошуком та Г. Логвином; 8) св. Кирила в Галичі, 9) Св. Івана в Крилосі.

Порівняльний аналіз хрестово-баневих церков Галицької архітектурної школи XII-XIII ст.
за планувальними характеристиками

№ п/п	Місце-знаходження	Назва храму	Датування	Планувальні характеристики													
				Обрис хрестово-баневого ядра				Розташування опор			Взаєморозташування центрів апсид		Розташування центрів апсид відносно хрестово-баневого ядра			Коефіцієнт співвідношення нав	
				квадрат	видовжений прямокутник	розширений прямокутник	центричне	зміщене			на одній прямій	не на одній прямій	втоплені	на лінії обрису	поза обрисом	на рівні фундаментів	на рівні стін
А	Б	В															
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1.	Перемишль	св. Івана	1119-1124	■								■				1,67	-
2.	Звенигород	NN	1 пол. XII	■								■				1,37	-
3.	Галич	Спаса	40-і рр. XII			■					■		■			1,38	-
4.	Галич	Успенський собор	1157		■				■					■		1,49	-
5.	Галич	"На Цвинтариськах"	2 пол. XII			■			■						■	1,25	-
6.	Галич	св. Пантелеймона	1194			■					■		■			1,66	1,56
7.	Галич	св. Кирила	поч. XIII	■								■			■	1,7	-
8.	Василів	NN	к. XII-п. XIII		■					■		■			■	2,07	2,15
9.	Галич	св. Івана	1т пол. XIII	■								■			■	1,59	-

А – зміщення на схід підбаневого квадрату відносно центру хрестово-баневого ядра;

Б – зміщення пари підбаних опор відносно центру хрестово-баневого ядра;

В – зміщення підбаних опор по поперечній осі.

Підписано до друку 29.04.2005.
Формат 60/90/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 1
Тираж 120 примірників.
Друк на різнографі

ПП Воробйов
м. Львів, вул. Коперніка, 46

453552

1823155
М И С Т.
АВ 63.155

М И С Т

ИЗДАНИЕ